

MEYVƏ VƏ GİLƏMEYVƏLƏRİN MİKOLOJİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Könül Baxşəliyeva^{1,2*}, Gültəkin Ərəbova¹, Sevil Suleymanova², Aytac Əsgərova²

¹AR ETN Mikrobiologiya İnstitutu, Bakı

²AR KTN Meyvəçilik və Çayıçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Quba

*konul.baxsh@mail.ru

Meyvə və giləmeyvələr hər zaman insanların qida rasionunun əsas hissəsini təşkil edən bitkilərdən hesab edilmişdir. Hələ qədim zamanlardan onlar mövsümündə yığılıb qurudularaq, müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində və ya qida kimi istifadə edilmişdir. Bunun əsas səbəblərindən biri onların tərkibində C, B qrupu, D, P, A, E kimi vitaminlərin, dəmir, kalium düzdlərinin, qlükoza, fruktoza, tanin maddələrinin, üzvi turşuların, efir yağı və s. kimi birləşmələrin olmasıdır ki, onlardan da (həm vegetativ, həm də generativ orqanlarından) ürək-damar problemlərində, iltihab əleyhinə, təzyiq tənzimləyici, soyuqdəymə, əsəb sakitləşdirici və s. kimi istifadə edilməkdədir. Bu bitkilərə əvvəllər yalnız mövsümündə rast gəlinirdisə, insanların onlara artan marağı sayəsində artıq demək olar ki, il ərzində bir çox marketlərdə onları görmək olur. İnsanların alıcılıq qabiliyyətinin artması aqrar və elmi tədqiqat sahəsində çalışan insanların da marağının bura istiqamətlənməsinə maraq yaratmışdır. Belə ki, qeyd edilən sahədə çalışan mütəxəssislər məhsulun həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətinin yüksək olması üçün bir sıra işlər aparmaqdadır ki, meyvə və giləmeyvə bitkilərində rast gəlinən xəstəliklərə qarşı mübarizə tədbirlərinin aparılması, xəstəliktörədicilərinin düzgün diaqnostikasının verilməsi, mikroklonal çoxalma, virusdan azad, xəstəliyə davamlı növlərin yetişdirilməsi, müasir texnologiyalardan istifadə edilərək superintensiv bağların salınması buna misal göstərilə bilər.

Qeyd edilən məsələlər içərisində bitkilərdə rast gəlinən xəstəliklər və onların vaxtında aşkar edilməsi, düzgün mübarizə tədbirlərinin (kimyəvi, bioloji, aqrotexniki və s.) görülməsi həm məhsulun keyfiyyətli olması, həm də məhsul itkisinin qarşısının alınması baxımından olduqca vacibdir. Belə ki, insanlar tərəfindən daha çox alınan alma, armud, şaftalı, badam, nar, innab, qarağat, firəng üzümü, böyürtkən kimi bitkilərdə rast gəlinən unlu şəh, antraknoz, septorioz, solma, ləkəlilik, pas, alternarioz, qonur çürümə, mozaika, dəngil, qaraləkə və s. kimi xəstəliklər nəinki məhsulun alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır, hətta xeyirdən çox ziyan verərək, insan sağlamlığı üçün təhlükəli ola bilər ki, bunun da yaranma səbəbi bitkiyə zərər vuran mikroorqanizmin məhsulu öz metabolitləri ilə yoluxdurması, onun da insan orqanizminə keçməsidir. Bu baxımdan bu kimi halların qarşısını almaq məqsədilə qeyd edilən bitkilər və onların becərildiyi ərazilər nəzarətdə saxlanaraq, nümtəzəm olaraq bitkilərdən nümunələr götürülərək laborator şəraitdə yoxlanılır.

Aparılan tədqiqatlarda Azərbaycanın Böyük Qafqaz hissəsində yerləşən ərazilərində becərilən, eləcə də yabarı halda bitən meyvə və giləmeyvələrdən götürülən nümunələrdə 100 növdən çox göbələk aşkar edilmişdir ki, onların da 80-ə yaxını fitopatogenlərə aid olmuşdur. Bu göbələklərin törətdikləri xəstəliklər həm əlamətinə, həm də yayılma dərəcəsinə görə fərqli olsalar da, onları şərti olaraq 3 qrupa bölmək mümkün olur.

Birinci qrupa pas, unlu şəh və sürmə kimi xəstəlikləri törədən göbələk-biotorfları, yəni *Cronartium*, *Erysiphe*, *Gymnosporangium*, *Melampsora*, *Phragmidium*, *Podosphaera*, *Puccinia* və *Taphrina* kimi cinslərə aid olan növləri daxil etmək olar. Bu qrupa aid olan göbələklərin törətdiyi xəstəliklərin yayılma dərəcəsi 0,5-3,3% arasında yerləşir.

İkinci qrupa isə kisəli göbələklərin *Alternaria*, *Ascochyta*, *Cercospora*, *Cylindrocarpon*, *Cytospora*, *Gloeosporium*, *Microsphaera*, *Monilia*, *Mycosphaerella*, *Naemospora*, *Nectria*, *Phyllosticta*, *Septoria*, *Sphaerotheca*, *Sporotrichum*, *Cylindrosporium*, *Venturia* və *Verticillium* kimi cinslərinə aid növləri daxil etmək olar ki, bu göbələklərin törətdikləri xəstəlikləri isə ümumi şəkildə "ləkəlilik" adlandırmaq olar. Qeyd edilən göbələklərin törətdikləri xəstəliklərin yayılma dərəcəsi isə 1,5-20,7% arasında dəyişir.

Üçüncü qrupa isə müxtəlif rəngli (ağ, qonur, qarışıq və s.) çürümə törədən ksilotrof göbələkləri aid etmək olar ki, tədqiqatların gedişində yayılması aşkar edilən növlər *Abortiporus*, *Armillaria*, *Bjerkandera*, *Cerreana*, *Climacodon*, *Daedalea*, *Daedaleopsis*, *Fomes*, *Fomitopsis*, *Fuscoporia*, *Ganoderma*, *Inonotus*, *Laetiporus*, *Lenzites*, *Phaeolus*, *Phellinus*, *Pholiota*, *Pleurotus*, *Polyporus*, *Porodaedalea*, *Pycnoporus*, *Schizophyllum*, *Spongipellis*, *Stereum*, *Trametes*, *Trametopsis*, *Trichaptum* və *Vuilleminia* kimi cinslərə aid olmuşdur.

Qeydə alınan xəstəliklərin ümumilikdə yayılma dərəcəsi meyvə bitkiləri üzrə orta hesabla 16,0%, giləmeyvələr üzrə isə 16,7% təşkil edir. Bu göstəricilərə əsasən qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının Böyük Qafqaz hissəsində yayılan meyvə və giləmeyvələr fitopatoloji baxımdan təhlükəli hesab edilmir, belə ki, bu və ya digər xəstəliyin yayılma dərəcəsinin 20%-ə qədər olması təhlükəli hesab edilmir.

Bu iş Azərbaycan Elm Fondunun maliyyə dəstəyi ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № AEF-MCGAT-2023-1(43)-13/10/3-M-10.